

Wstęp

Proponujemy lekturę edycji krytycznej *Wspomnień i listów* Izabeli Moszczeńskiej-Rzepeckiej (1864–1941). Autorka należy niewątpliwie do ważnych i zasłużonych postaci w historii Polski, a w szczególności w dziejach polskiej pedagogiki i ruchu kobiecego. Była postacią niezwykle, mocno zaangażowaną i aktywną na wielu polach: pedagogiki, działalności społeczno-oświatowej, politycznej i ruchu feministycznego; publicystką, propagatorką nowych haseł i metod wychowawczych oraz propagatorką osiągnięć myśli europejskiej w zakresie nauk społecznych¹. Jej twórczość nie wpisuje się wprawdzie w pedagogikę akademicką, uniwersytecką, ale w publicystykę pedagogiczną, która odgrywała i odgrywa szczególnie istotną społeczną rolę. Twórczość Izabeli Moszczeńskiej zarówno pedagogiczna, jak i polityczno-społeczna zachowuje ścisły związek z jej biografią. Można powiedzieć, że Autorka „pisała sobą”. Przeżycia formowały jej poglądy, które zmieniały się w czasie². Dlatego ważne jest opracowanie krytyczne jej biografii. Dotychczas dysponowaliśmy skanami wykonanymi przez Ewę Piskurewicz z Gabinetu Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie³. To właśnie z inspiracji Ewy Piskurewicz, której pragniemy jeszcze raz bardzo serdecznie podziękować, podjęliśmy się przygotowania niniejszej edycji krytycznej *Wspomnień i listów*.

¹ L. Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, Warszawa 1963, s. 32.

² A. Stopińska-Pająk, *Izabela Moszczeńska – działaczka społeczno-oświatowa i prekursorka andragogiki w perspektywie biograficznej*, [w:] *Seniorki polskiej andragogiki*, red. A. Frąckowiak, Radom 2011, s. 11–45; A. Stopińska-Pająk, *Moszczeńska (Moszczeńska-Rzepecka) Izabela*, [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998.

³ *Wspomnienia i listy Izy Moszczeńskiej-Rzepeckiej* [dokument elektroniczny]: reprodukcja cyfrowa / komentarze do dzieł Ewa Piskurewicz, Warszawa 2001.

Izabela Moszczeńska budzi w ostatnich latach zrozumiałe zainteresowanie badaczek i badaczy. Należała do grona „ambasaderek wychowania” – kobiet, które pisały na tematy pedagogiczne i psychologiczne w dobie Nowego Wychowania, upowszechniając nowe spojrzenie na dziecko, na specyfikę jego indywidualnego rozwoju psychofizycznego, na psychologię dziecka, na znaczenie dzieciństwa w życiu dorosłym, głosząc pedagogiczny naturalizm⁴. Jej zainteresowanie psychologią rozpoczęło się jeszcze w czasach młodości, gdy 18 czerwca 1885 r. spotkała w rodzinnej Rzeczycy na Kujawach Juliana Ochorowicza (1850–1917) – pierwszego polskiego psychologa z dyplomem doktorskim (1874), ucznia Wilhelma Wundta – twórcy psychologii fizjologicznej. Jak czytamy we *Wspomnieniach i listach*, młoda Izabela Moszczeńska była pod ogromnym wrażeniem samego Ochorowicza i jego książek, a rok 1885 nazywała swym „rokiem ochorowiczowskim”. Pod wpływem tego spotkania zaczęła nie tylko czytać książki psychologiczne, ale z biegiem czasu tłumaczyć także literaturę psychologiczną na język polski. Znalazła wsparcie merytoryczne w środowisku warszawskich pedagogów skupionych wokół Jana Władysława Dawida (1859–1914) – kolejnego ucznia Wilhelma Wundta – a także Uniwersytetu Latającego i „Przeglądu Pedagogicznego”.

Nie było więc przypadkiem, że to właśnie w Warszawie Izabela Moszczeńska przetłumaczyła w 1904 r. na język polski książkę Ellen Key pt. *Stulecie dziecka*⁵ – jeden z ważniejszych manifestów Nowego Wychowania, w którym szwedzka autorka postulowała, by wiek XX stał się wiekiem dziecka. Stał się on niestety wiekiem dwóch wojen światowych, totalitaryzmów, szalonych ideologii, których doświadczyła w swym życiu również Izabela Moszczeńska. Z innych przekładów Izabeli Moszczeńskiej wymienić należy także: Oskar Altenburg, *Zagadnienia praktyczne z psychologii wychowawczej*⁶, Julian Borchardt, *Jak wychowywać dzieci bez bicia?*⁷, Wilhelm Bölsche, *Pochodzenie człowie-*

⁴ W. Szulakiewicz, D. Grabowska-Pieńkosz, J. Falkowska, *Z myślą o Niepodległej: polska myśl pedagogiczna przełomu XIX i XX wieku*, Toruń 2019, s. 37–58; J. Falkowska, *Ambasadorki wychowania. Poglądy pedagogiczne polskich kobiet w II połowie XIX i początkach XX wieku*, Toruń 2018; A. Stopińska-Pająk, *Wkład Izabeli Moszczeńskiej w rozwój polskiego ruchu kobiecego*, [w:] *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze*, red. W. Jamrozek, D. Żołądź-Strzelczyk, Poznań 2001, t. 2, s. 57–68; A. Stopińska-Pająk, *Mysł pedagogiczna i działalność oświatowa Izabeli Moszczeńskiej (1864–1941)*, [w:] *Szkice z historii psychologii i pedagogiki*, red. W. Bobrowska-Nowak, Katowice 1989; A. Stopińska-Pająk, *Socio-educational activities of Izabela Moszczeńska (1864–1941): contribution to adult and women education*, „Pedagogika Społeczna” 2020, r. XIX, nr 1 (75), s. 99–112 – gdzie wspomniane są również inne publikacje tej Autorki.

⁵ Warszawa 1904, wyd. 2: Warszawa 1928. Także: E. Key, *Nauczanie religii – wyjątek z dzieła „Stulecie dziecka”*, tłum. I. Moszczeńska, Kraków 1904 – zob. też: A. Siwiec, *Izabela Moszczeńska czyta Ellen Key, Czytanie: kobieta, biblioteka, lektura*, red. A. Zawiszewska, A. Galant, Szczecin 2015, s. 193–210.

⁶ Warszawa 1901, wyd. 2: Warszawa 1902.

⁷ Warszawa 1907.

ka⁸, Stephen Sheldon Colvin, William Chandler Bagley, *Postępowanie człowieka*⁹, Jaen des Vignes Rouges, *Dusze dowódców: opowiadania i rozmyślenia wojenne*¹⁰, Frederic James Gould, *Pogadanki moralne dla dzieci*¹¹, Charles Hanford Henderson, *Nowe wychowanie*¹², Ellice Hopkins, *Matki i synowie, czyli potęgą kobiecości*¹³, William James, *Pogadanki psychologiczne dla nauczycieli*¹⁴, Ellen Key, *Trwonienie sił kobiecych*¹⁵, Gustave Le Bon, *Psychologia wychowania*¹⁶, John Lubbock, *Powaby życia*¹⁷ i *Wartość życia*¹⁸, Frédéric Queyrat, *Logika dziecka i jej kształcenie*¹⁹, Harm De Raaf, *Psychologia elementarna*²⁰, James Sully, *Dusza dziecka*²¹ oraz książka modernistycznego teologa z Tybingi Davida Friedricha Strauße, *Stara i nowa wiara*²², Ludwika Woltmanna, *Teoria Darwina i demokracja społeczna*²³. Napisała przedmowę książki: Felix Thomas, *Kształcenie uczuć*²⁴. Izabela Moszczeńska przyczyniła się więc w sposób bardzo znaczący do recepcji zachodnioeuropejskiej literatury psychologicznej i pedagogicznej na ziemiach polskich.

Zasługą Izabeli Moszczeńskiej jest również, jak wspomniano wyżej, jej własna publicystyka pedagogiczna, która pozostawała pod wpływem haseł pozytywizmu i Nowego Wychowania, a także tłumaczonych przez nią z języka angielskiego, niemieckiego i francuskiego książek psychologicznych i pedagogicznych²⁵.

⁸ Warszawa 1904.

⁹ Wyd. 2: Warszawa 1930.

¹⁰ Warszawa 1921.

¹¹ Warszawa 1908.

¹² Warszawa 1925.

¹³ Warszawa 1902.

¹⁴ Warszawa 1901, wyd. 2: Warszawa 1902, wyd. 3: Warszawa 1918, wyd. 4: Warszawa 1920, wyd. 5: Warszawa 1925, wyd. 6: Warszawa 1930.

¹⁵ Warszawa 1905.

¹⁶ Warszawa 1912.

¹⁷ Warszawa 1893, wyd. 2: Warszawa 1912 – jest to pierwsze tłumaczenie Izabeli Moszczeńskiej; pisze o pracy nad tą książką w swych wspomnieniach.

¹⁸ Warszawa 1912.

¹⁹ Warszawa 1902, wyd. 2: Warszawa 1903.

²⁰ Warszawa 1902.

²¹ Warszawa 1901, wyd. 2: Warszawa 1921, wyd. 3: Warszawa 1926.

²² Warszawa 1907, wyd. 2: Kraków 1911 – autor, niemiecki teolog z Tybingi, twierdził m.in. że Ewangelie są zbiorem legend, a opisane w nich cuda nie wydarzyły się naprawdę.

²³ Warszawa 1902.

²⁴ Tłum. E. Stojowski, Warszawa 1901.

²⁵ J. Falkowska, *Recepcja zachodniej myśli pedagogicznej w twórczości Izabeli Moszczeńskiej (1864–1941)*, [w:] *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim: od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości*, red. H. Markiewiczowa, I. Czarnecka, Warszawa 2016, s. 111–122; A. Siwiec, *Wychowanie moralne dziecka w koncepcjach pedagogicznych Izabeli Moszczeńskiej*, [w:] *Współczesny i dawny obraz dziecka w literaturze i kulturze*, red. L. Mariak, J. Rychter, Szczecin 2017, s. 129–139; A. Siwiec, *Kobieta w roli pedagoga zdrowotnego i domowego lekarza na przełomie XIX i XX wieku: w świetle poradników Izabeli Moszczeńskiej*, [w:] *Kobieta, literatura, medycyna*, red. A. Galant, A. Zawiszewska, Szczecin 2016, s. 85–100; A. Siwiec, *Izabela*

W swych książkach pedagogicznych Izabela Moszczeńska propagowała w społeczeństwie polskim na przełomie wieku XIX i XX zasady Nowego Wychowania, przybliżała wyniki ówczesnych ustaleń i badań psychologicznych i pedagogicznych, walczyła o prawa kobiet. Wkład Izabeli Moszczeńskiej w rozwój polskiego ruchu kobiecego na przełomie XIX i XX w. jest bardzo istotny i wielokrotnie już był omawiany²⁶. Walczyła o równouprawnienie kobiet w dziedzinie edukacji (średniej i wyższej; przy czym sama autorka nie miała formalnego wykształcenia średniego) i uczestnictwa w życiu politycznym (sama kandydowała m.in. w wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1919 r. – pierwszych wyborach w Polsce, w których udział wziąć mogły kobiety). Walczyła z przypisywaniem kobiecie jedynie tradycyjnej funkcji żony i matki, uzależnionej materialnie i emocjonalnie od męża i jego rodziny (w tym aspekcie ważną rolę odegrały jej własne trudne doświadczenia życiowe).

Najważniejszą i najobszerniejszą książką pedagogiczną jej autorstwa są *Zasady wychowania*²⁷. Książka ta została bardzo pozytywnie przyjęta i doceniona przez ówczesne środowisko pedagogiczne. Docenione także zostały zasługi w związku z popularyzacją zachodniej myśli pedagogicznej²⁸. Opublikowała jednak także wiele praktycznych poradników wychowawczych dla rodziców i wychowawców: *Dla rodziców rady i wskazówki przy wychowywaniu dzieci*²⁹, *Dobre i złe wychowanie dzieci: w przykładach*³⁰, *O szkołach i wychowaniu. Książka dla rodziców i nauczycieli ludowych*³¹, *O wychowaniu religijnym*³², *Pogadanki moralne*³³, *Samodzielność i odpowiedzialność dziecka*³⁴, *Wychowanie praktyczne*³⁵, *Źródło siły i szczęścia*³⁶. Do tych książek dodać należy setki artykułów

Moszczeńskiej przepis na nową kobietę, [w:] *Nowa Kobieta – figury i figuracje*, red. I. Iwasów, A. Krukowska, A. Zawiszewska, Szczecin 2017, s. 215–251.

²⁶ A. Stopińska-Pająk, *Wkład Izabeli Moszczeńskiej w rozwój polskiego ruchu kobiecego*, [w:] *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, red. W. Jamrozek i D. Żołądź-Strzelczyk, t. 2, Poznań 2001; A. Stopińska-Pająk, *Socio-educational activities of Izabela Moszczeńska (1864–1941): contribution to adult and women education*, „Pedagogika Społeczna” 2020, r. XIX, nr 1 (75) – zwłaszcza s. 103–112, gdzie omówione i wymienione są publikacje Izabeli Moszczeńskiej w kwestii kobiecej; M. Gawin, *Spór o równouprawnienie kobiet (1864–1919)*, Warszawa 2015.

²⁷ Warszawa 1907.

²⁸ J. Falkowska, *Recepcja zachodniej myśli pedagogicznej w twórczości Izabeli Moszczeńskiej (1864–1941)*, [w:] *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim*, red. H. Markiewiczowa, I. Czarnecka, Warszawa 2016, s. 111–122.

²⁹ Warszawa 1903.

³⁰ Warszawa 1904.

³¹ Warszawa 1912.

³² „Panteon” 1907, nr 1.

³³ Warszawa 1908.

³⁴ Warszawa 1928.

³⁵ Warszawa 1931.

³⁶ Warszawa 1927.

publikowanych w czasopismach pedagogicznych – m.in. w „Przeglądzie Pedagogicznym”, przy współpracy z Janem Władysławem Dawidem i osobami z jego środowiska intelektualnego. Izabela Moszczeńska propagowała formowanie samodzielności dziecka (także dziewczynek!), postawy, którą dziś nazywamy wewnątrzsterownością, ale także odpowiedzialności, wrażliwości (również estetycznej). Propagowała potrzebę indywidualizacji wychowania i dopasowania go do rozwoju psychofizycznego i społecznego dziecka. W tym ostatnim zwłaszcza ważną rolę przypisywała budowaniu w młodym pokoleniu polskiego patriotyzmu, postawy aktywnej w stosunku do wydarzeń politycznych i społecznych. Pamiętajmy, że pisanie i wydawanie tekstów o polskim patriotyzmie i aktywizmie w walce o wolność było pod zaborem rosyjskim ograniczone z powodu cenzury. Opublikowane artykuły i książki, w których spisywała swoje przemyślenia na temat kwestii społecznych i wychowawczych, mogą być punktem wyjścia rozważań współczesnych rodziców, ponieważ w większości są nadal aktualne.

Szereg prac poświęciła Moszczeńska wychowaniu moralnemu. Nauka moralności to dla niej przygotowanie dziecka do życia. Powinna zacząć się od oceny konkretnego ludzkiego postępowania. Autorka udzielała wskazówek, jak powinna przebiegać pogadanka moralna: powinna być zajmującym opowiadaniem, w żadnym razie nie może przypominać kazania. Dla Izabeli Moszczeńskiej wartość moralną mają zdolności praktyczne, a podstawą zadowolenia człowieka jest świadomość własnej użyteczności i tego właśnie należy uczyć dzieci. Podsumowując treści zawarte w *Wychowaniu praktycznym*, pisała, że są one pełne wskazówek, dzięki którym rodzice będą mogli nauczyć dzieci, jak osiągnąć pomyślność. Do wychowania moralnego należy też praca szkolna i wybór odpowiedniego zawodu³⁷.

Izabela Moszczeńska była także pionierką wychowania seksualnego³⁸. Ten nurt jej twórczości wpisuje się z jednej strony w publicystykę pedagogiczną,

³⁷ A. Siwiec, *Wychowanie moralne dziecka w koncepcjach pedagogicznych Izabeli Moszczeńskiej*, [w:] *Współczesny i dawny obraz dziecka w literaturze i kulturze*, red. L. Mariak, J. Rychter, Szczecin 2017, s. 129–139.

³⁸ Kwestiami tymi zajmował się także Zdzisław Julian Kowalski (1876–1902), student medycyny na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, autor: *Stan zdrowia i warunki higieniczne studentów Uniwersytetu Warszawskiego w świetle cyfr*, Warszawa 1899 oraz *Hygiena i etyka życia płciowego: szkic popularny*, Warszawa 1901. Niestety Zdzisław Kowalski zmarł w wieku zaledwie 26 lat. Na rolę Z. Kowalskiego i I. Moszczeńskiej w dziejach wychowania seksualnego w Polsce uwagę zwrócili: M. Kozakiewicz, *Moralne aspekty wychowania seksualnego*, [w:] *Seksuologia społeczna*, red. K. Imieliński, Warszawa 1974, s. 278–283; M. Babik, *Edukacja seksualna małych dzieci w koncepcji Izabeli Moszczeńskiej*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce: kwartalnik dla nauczycieli” 2016, t. 11, z. 1, s. 101–112; M. Babik, *Polskie koncepcje wychowania seksualnego w latach 1900–1939*, Kraków 2010, s. 74–79; M. Nawrot-Borowska, *Sprawy tajemne i nieczyste. Rola rodziny w wychowaniu seksualnym dzieci w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku w świetle poradników. Zarys problematyki*, „Wychowanie Rodzinie” 2013, t. VII, nr 1, s. 127–162.